

UNIVERSITĂȚILE GERMANE ȘI FORMAREA ELITEI INTELLECTUALE ROMÂNEȘTI (1864-1944). REFLECȚII MEMORIALISTICE

Întemeierea în a doua jumătate a sec. XIX a Universităților de la Iași și București (1864) nu a însemnat neapărat și asigurarea pârgurilor elevate și eficiente de formare a elitelor intelectuale românești. Deși statul s-a angajat în aplicarea unei politici educative coerente și de anvergură, cel puțin sub aspectul legislației și al declarațiilor de intenție, punerea în practică a unui învățământ superior modern – până spre 1900 – nu s-a putut împlini decât prin artificii și paleative, ceea ce a dat naștere la stabilimente universitare defectuoase în organizare și funcționare, în care structura și calitatea profesorilor n-au putut constitui stimuli în cooptarea și dialogul cu un corp studentesc cât de cât motivat profesional¹. În aceste condiții, *cealaltă* Europă a continuat să rămână și mai departe principala sursă de instrucție superioară, spațiu de atracție și de referință, cu implicații majore în procesul modernizării societății românești. În dorința aproape disperată de a înlocui vechile configurații culturale, care asiguraseră prea puțin progresul națiunii, și de a recupera în forță decalajul temporal ce o separa de civilizația apuseană², tinerii cu aspirații elevate și-au îndreptat mereu privirile spre modelele sociale și intelectuale central și vest europene. Chiar statul, prin factorii diriguitori, a pus în practică un eficient și costisitor sistem de formare în „afară” a elitei intelectuale autohtone, care, odată revenită, avea să promoveze aici standardele educaționale și științifice occidentale.

Din această perspectivă, formarea noilor îndrumători spirituali în apusul Europei a fost și a rămas încă (în diverse maniere) o tendință nu numai obsedantă, dar și primordială. În 1860, de exemplu (pentru a ne limita doar la perioada imediat anterioară fondării celor două universități în sens modern), au fost trimiși la studii în străinătate – Paris, Berlin, Bonn, Torino și München – 32 de bursieri din Moldova, dintre aceștia, la reîntoarcere, nouă devenind profesori universitari³. Mai mult chiar, domnitorul Al. I. Cuza avea intenția de a întemeia la Paris un colegiu român, proiect ce nu se va împlini decât mult mai târziu, în perioada interbelică, prin fondarea Școlilor române de la Roma și din capitala Franței.

Evident, nu e cazul aici de a insista asupra ponderei tinerilor români aflați la studii în străinătate, de altfel greu de surprins statistic în etapa actuală a cercetărilor,

¹ Cf. M. Popescu-Spini, *Instituții de înaltă cultură*, Vălenii de Munte, 1932; I. Gh. Șendrulescu, *Aspecte din organizarea și dezvoltarea Universității din București între anii 1864-1878*, în „Analele Universității București”, istorie, vol. 20, 1961, p. 77-92; Al. Balaci, I. Ionescu, *Universitatea din București, 1864-1964*, București, 1964; *Istoria Universității din Iași*, ed. Gh. Platon, V. Cristian, Iași, Edit. Universitatea „Al. I. Cuza”, 1985; *Universitatea din Iași, 1860-1895. Pagini din istoria învățământului românesc*, coord. V. Cristian, I. Agrigoroaiei, M. Cojocaru, Iași, Edit. Universitatea „Al. I. Cuza”, 1987; O. Bozgan, *Universitatea București. Scurt istoric*, București, 1994.

² Vezi, în acest sens, E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, 3 volume, București, 1924-1926 (cu o nouă ediție în 1972, îngrijită de Z. Ornea, București, Edit. Științifică).

³ D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 până la 1918*, în vol. *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, I, București, 1960, p. 217. Pentru perioada de până la 1864 vezi și A. Filimon, *Legături științifice ale Universității din Iași cu universități străine*, în vol. *Universitatea din Iași. 1860-1985. Pagini din istoria învățământului românesc*, citat, p. 133-137.

deși eforturile sunt notabile în această direcție. Semnificativ este însă faptul că prin carențele învățământului superior românesc și mirajul reprezentat de apusul Europei, universitățile străine au deținut multă vreme monopolul formării elitei intelectuale autohtone. Se poate estima, fără exagerare, că în intervalul 1860-1918, aproape toți miniștrii, membrii cabinetelor ministeriale și alți înalți funcționari au urmat filiera studiilor în străinătate⁴. Doar în felul acesta se pot explica sursele transformării societății românești și cum s-a reușit, sub influența modelelor occidentale, modificarea aspectului și spiritului culturii naționale, până atunci de factură orientală și ortodoxă, foarte rapid la nivelul elitelor și în mod gradat la celelalte paliere, mai profunde ale societății.

Trecerea printr-o universitate occidentală a fost mereu considerată ca un bun indice de formație ambițioasă și de calitate. Obținerea unei diplome de licență sau de doctorat în străinătate, ca instrument al carierei, a devenit astfel obiectivul esențial al tinerilor cu aspirații elevate, atestatul indiscutabil al competențelor intelectuale și garantul reușitei sociale. În acest context, „oricine avea un titlu universitar, mai ales luat în străinătate – spunea în *Mărturisirile* sale filosoful C. Rădulescu-Motru, referindu-se la anii 1890-1900 –, găsea înaintea sa cariera deschisă gata”⁵. În consecință, „continuarea studiilor universitare în străinătate era pentru toată generația mea un lucru așa de natural, încât ea nu cerea aranjamente prealabile [...]. Plecau, fiindcă așa făcea toată lumea”⁶. Iată de ce studiile în Occident au devenit pentru mulți dintre tinerii români nu numai un mijloc de a se forma, de a se instrui, cât mai ales o modalitate de a se afirma, de a dobândi atuurile principale în aspirația spre poziții sociale înalte. Din marea varietate a tipurilor de călătorie, filiera studiilor pare să fi fost așadar cea mai importantă și semnificativă: ea urmărea un „program” cu obiective bine precizate; se făcea la vârste tinere (20-25 ani), când individul e deschis spre cunoaștere, spre alte experiențe; este cel mai important moment din ciclul inițierii, cu finalități la întoarcere, cei mai mulți studenți ocupând apoi funcții și pârghii esențiale de putere intelectuală, politică și economică, devenind la rândul lor îndrumători în diverse domenii.

Revenind la observațiile aceluiași C. Rădulescu-Motru, aflăm și motivații mai puțin onorabile, dar care, în parte, reflectă o stare de spirit oarecum reală: „Această plecare în străinătate – spunea el – se făcea aproape în mod mecanic, fără să fie însoțită de obișnuitele anticipări sentimentale. Tânărul român pleca; nu fiindcă avea nostalgia unei culturi despre care îi vorbiseră alții și pe care el nu o avea în țară, ci el pleca pur și simplu luat de curent. Ajuns în străinătate, în afară de școala unde avea să urmeze, el nu cunoștea decât cafeneaua și restaurantul. Inițierea în viața culturală a străinătății interesa pe foarte puțini. Cei mai mulți, chiar dacă întârziiau cu anii prin străinătate, se înapoiau în țară, din punctul cultural, așa cum fuseseră la sosire. Aveau o diplomă și cu aceasta erau mulțumiți”⁷. Evident, există în aceste reflecții și o anume

⁴ Vezi Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)*, București, Edit. All, 1998. Pentru cât datorează corpul universitar românesc (asimilat înalților funcționari de stat, mulți din profesori devenind miniștri și prim-miniștri, ori fiind fruntași ai diverselor partide politice) universităților europene, vezi Lucian Nastasă, *Le rôle des études à l'étranger dans la carrière des professeurs d'université roumains (1864-1944)*, în vol. *L'enseignement des elites en Europe Centrale (19e-20e siècles)*, sous la direction de Victor Karady et Mariusz Kulczykowski, Cracovie, Université Jagellonne, 1999, p. 149-158.

⁵ C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed. Sanda și Valeriu Râpeanu, București, Edit. Minerva, 1990, p. 69.

⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁷ *Ibidem*. O critică a obiceiului de a merge la studii în afara țării și la D. Hurmuzescu, *Studenții români la universitățile străine*, în „Cultura română”, III, 1906, nr. 4, p. 128-136.

doză de exagerare, explicabilă prin aceea că memorialistul, ajuns profesor universitar după ce, în prealabil, urmasa și el filiera studiilor în străinătate, căuta indirect să supraliciteze valoarea instituțiilor academice naționale, necesitatea ca tinerii români să prefere în primul rând universitățile autohtone și nu mediile „corupte” ale Apusului. În fapt, cum am sugerat deja, nivelul scăzut al învățământului românesc nu putea nici pe departe satisface exigențele educației moderne europene de la cumpăna secolelor XIX-XX. Era nevoie de reforme profunde înainte de a se emite pretenția identității calitative dintre universitățile românești și cele occidentale. Alexandru Lapedatu, fost student al universității din Iași și fără măcar un stagiu de specializare în afara țării, dar ajuns profesor universitar și în mai multe rânduri ministru al Cultelor și Artelor în perioada interbelică, avea să regrete în 1910, după o vizită în Germania, lipsa contactului cu Apusul în anii adolescenței: „Călătoria aceasta m-a convins și mai mult de greșeala ireparabilă pe care am făcut-o de a nu fi căutat și eu, ca alți colegi, să merg la studii în străinătate – respectiv Germania – unde, în epoca aceea mergeau mai toți tinerii români. Regretul era prea tardiv. Ajunsesem la o vârstă [34 de ani] și într-o situație că nu mai puteam repara nimic”⁸.

În consecință, apusul Europei a continuat să rămână marea atracție, singurul spațiu ce putea oferi nu numai șansele împlinirii umane și intelectuale, ci și suficiente elemente de referință, modele culturale ce au jucat un rol fecund și mobilizator, surse de terapie și idealuri de regenerare națională. În acest scop s-au pus în lucru strategii diverse, mai ales în ceea ce privește locurile și branșele de studii, pentru a optimiza la maxim rentabilitatea investiției în titluri și diplome străine, pentru că specializarea într-un domeniu nou, adeseori purtător al modernității, oferea șanse suplimentare în accederea la universitate. S-a născut astfel un nou ideal meritocratic care a pus în cauză vechile reguli, tradiționale, de reproducție și de recrutare a elitelor. Specializarea în afară, în domenii fără echivalent în România, s-a lovit însă, adeseori, de conservatorismul mediului universitar existent la un moment dat, generând conflicte între generații sau între diverse grupuri de putere universitară, pentru că se intra în concurență cu catedrele clasice, ceea ce ar fi impus redefinirea programelor etc. Această strategie a spart totodată, periodic, monopolul materiilor clasice și a modificat diviziunea muncii intelectuale, a dus la crearea de noi catedre în specialități până atunci absente, dar necesare prin evoluția cunoașterii. Evident, dacă în Apus, prin materii specializate se înțelegea, de pildă, însușirea limbilor orientale, egiptologia, papirologia, istoria amerindienilor etc, la noi nu se putea merge atât de departe, iar un excelent sanscritist precum Teofil Simenschi (cu temeinice studii în Germania) nu a putut nicidecum să profeseze în acest domeniu, ci a trebuit să predea greaca și latina. Alte discipline puteau fi considerate ca atare, dată fiind relativa întârziere cu care aceste materii se impun la noi (arheologia, bizantinologia, sociologia, etnologia etc).

Un rol principal în formarea intelectualilor români din a doua jumătate a secolului XIX și primele două decenii al veacului nostru l-au avut Franța, Germania și Austria, iar secundar Italia, Ungaria, Belgia, Elveția și Spania. Nu vom insista asupra acestei ierarhii, lipsind încă acele analize socio-istorice temeinice care să indice aproape „matematic” fluxul de studioși români spre diversele universități europene. Eforturile depuse de Miklós Szabó, Sándor Tonk, László Szögi, Cornel Sigmirean și Stelian Mândruț doar pentru spațiul transilvan sunt încă greu de imaginat și pentru

⁸ Al. Lapedatu, *Scrieri alese*, ed. I. Opreș, Cluj, Edit. Dacia, 1985, p. 195.

regiunile extra-carpatică⁹. Însă, fără îndoială, Franța și Germania au dominat în mod indiscutabil, fiind principalele pepiniere de licențiați și doctori români în litere, istorie, filosofie, filologie, drept, științe exacte și alte domenii tehnico-științifice purtătoare ale modernității, la fel cum în domeniul medicinei Viena a prevalat, mai ales pentru anii de până la prima conflagrație mondială.

Așadar, fără a contrapune spațiul german celui francez, tezele referitoare la ponderea uneia sau alteia în modernizarea noastră politică și culturală ar trebui reformulate în complexitatea diverselor nuanțe ce le comportă. Pentru că nu ar trebui să se creadă că admirația pentru Franța și cultura ei au fost fără rezerve, la fel cum nici atașamentul față de Germania nu s-a bucurat de unanimitate. Ceea ce nu poate fi adevărat încă general-statistic, se dovedește a fi mult mai complicat la nivelul elitelor, mai ales a celor deținătoare de pârghii esențiale de putere și care au jucat un rol politic și cultural major în epocă. Sub acest aspect, influența germană nu a fost deloc insignifiantă și fără urmări notabile. În discursul său la Academia Română, din 1891, când se aniversau 25 de ani de la fondarea acestei instituții, marele om politic care a contribuit decisiv la modernizarea țării, Mihail Kogălniceanu, nu întâmplător a insistat mai mult asupra mediului său formativ din anii adolescenței: „Toată viața mea, și tânăr și în vârstă coaptă, am mărturisit în mai multe rânduri că culturii germane, că Universității din Berlin, că societății germane, bărbaților și marilor patrioți care au operat reînălțarea și unitatea Germaniei, datoresc în mare parte tot ce am devenit în țara mea și că la focul patriotismului german s-a aprins făclia patriotismului meu român”¹⁰. Erau afirmații ale celui care, după un scurt sejur studentesc la Lunéville alături de fiii domnitorului Mihail Sturdza, a trebuit să-și desăvârșească formația intelectuală departe de „contagiunea ideilor revoluționare”, la Berlin, într-un mediu auster, unde „educația este mai profundă, moravurile mai inocente și obiceiurile mai patriarhale”¹¹.

Exemplul Societății *Junimea* este mai mult decât revelator, prin prestigiul social, literar și intelectual fără rival în perioada 1866-1918, dar și după aceea, precum și prin influența exercitată în viața politică a societății românești. Titu Maiorescu, șeful incontestabil al acestei grupări, care a jucat un rol decisiv în orientarea culturii române până la primul război mondial, avea o formație strict germană (liceul la Viena, universitatea la Berlin și doctoratul la Giessen), chiar dacă cultura franceză nu i-a fost deloc străină (studii de drept la Paris între 1859-1861). Deși majoritatea membrilor Junimii (printre ei numeroși universitari, oameni politici ajunși în fotolii ministeriale, înalți funcționari etc) aveau o formație franceză, cu toate acestea tonul și direcția ideologică erau date de o relativă minoritate (o pătrime) care privea cu mare admirație spre cultura germană, considerată prin disciplina și rigoarea ei, prin

⁹ Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban (1520-ig)*, Bukarest, Kriterion, 1979; Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521-1700*, Szeged, „József Attila” Tudományegyetem, 1992; Szögi László, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein. I. 1790-1850*, Budapest-Szeged, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 1994; Szabó Miklós, Szögi László, *Az erdélyiek külföldi egyetemjárása a XVIII. században és a XIX. század első felében*, în *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*, Kolozsvár, 1996, p. 470-483; Szögi László, *Új utakon nyugat felé...Hagyományok és változások az újkori magyar egyetemjárásban (1789-1919)*, în „Az egyetemi könyvtár évkönyvei”, Budapest, VII-VIII, 1997, p. 327-380; C. Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000; Stelian Măndruț, *Die rumänische Intelligenz und die Wiener Universität, 1867-1918. Allgemeine Betrachtungen*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XXXIV, 1995, nr. 1-2, p. 97-107; idem, *Rolul Politehnicii din Viena în formarea intelectualității tehnice românești (1867-1918)*, în „Xenopoliana”, IV, 1996, nr. 1-4, p. 156-162.

¹⁰ „Analele Academiei Române. Dezbatere”, s. II, t. 13, 1890-1891, p. 264.

¹¹ Cf. Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, Edit. Junimea, 1974, p. 67-103.

conservatorism, drept singurul model ce ar servi intereselor societății românești, în vreme ce modelul francez era acuzat de prea multă superficialitate și spirit revoluționar¹². Titu Maiorescu, transformând Societatea într-o fracțiune politică mai întâi, apoi în partid, a acaparat treptat importante pârghii de putere, atingând apogeul în 1913 când, ca șef de guvern, a prezidat Congresul păcii balcanice. Totodată, ca ministru al educației ori ca rector al Universității din București, a contribuit la orientarea diverselor branșe de studii spre modelul german, rezultat evident în structura învățământului superior românesc până în preajma celui de-al doilea război mondial. Nu întâmplător, unul dintre junimiști și protejat al lui Maiorescu, universitarul Ion Bogdan, a fost însărcinat să studieze la fața locului principiile și modul de organizare al școlilor germane, elaborând la întoarcere, în 1886, un voluminos raport¹³. Așadar, Maiorescu a pus în lucru un nou tip de acțiune socială și culturală – promovând totodată o nouă forță, intelectocrația –, achizițiile sale inițiatice din spațiul german alcătuind fundamentul demersurilor lui în spațiul românesc. A fost mereu atent în selecția tinerilor, le-a canalizat energiile spre direcția concepută de el, a profitat de poziția sa politică și socială oferindu-le cu generozitate burse (îndeosebi pentru Germania), posturi, șanse de afirmare etc. El este cel care impunea discipolilor aflați prin capitalele europene să-i ofere în schimburile epistolare descrieri cât mai fidele ale evenimentelor politice și culturale de acolo, a locurilor văzute și a celor constatate¹⁴. Impunea așadar, printr-un subtil tact pedagogic, exercițiul inițierii și cunoașterii prin observație directă, prin spirit critic și comparație. Sub impulsurile lui Maiorescu, călătoriile de studii în străinătate au căpătat intenții și scopuri rigurose motivate, cât mai bine organizate, cu finalități benefice în societatea românească. La inițiativa și prin intervențiile lui directe și eficiente au studiat în Germania viitoare personalități ale culturii noastre, precum C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, Teohari Antonescu, D. Evolveanu, C. Litzica, Al. Philippide, I. Al. Rădulescu-Pogoneanu, S. Mehedinți etc, cu toții lăsând posterității – deși adeseori inconștient – pagini descriptive și analitice de impresionantă vigoare.

Din această perspectivă, literatura memorialistică românească oferă suficiente pagini pentru a întocmi un *Corpus* de texte relative la impactul universităților germane asupra formării elitei noastre intelectuale. Edite sau inedite, acestea constituie o sursă de prim ordin și se înfățișează într-o mare diversitate de forme (de la texte memorialistice propriu-zise, corespondență, interviuri etc, până la rapoarte întocmite la cererea Ministerului Instrucțiunii).

O analiză sumară a personajelor care au călătorit și au lăsat posterității imagini despre Germania indică un dezechilibru semnificativ în ceea ce privește orientarea profesională. Materiile filologice dominau de departe, în vreme ce la polul opus medicina este aproape absentă. Dreptul este prea puțin prezent, însemnări jurnaliere păstrându-se doar de la Iacob Negruzzi, care înregistrează mai curând – este adevărat că fidel – viața cotidiană, cu întâmplările mărunte, aparent ne semnificative, ale unui tânăr care a locuit la Berlin 11 ani, unde urmasa anterior, asemeni lui P. P. Carp, și *Deutsch-französische Gymnasium*¹⁵. A. D. Xenopol ar fi un alt exemplu, dar în

¹² I. Bogdan, *Raport asupra școlilor secundare din Germania*, București, Edit. C.Göbl, 1886, VIII-260 p.

¹³ Pentru aceste aspecte vezi C. G. Bedreag, *Quelques aspects de „Junimea de Iassy”. 1863-1872-1885*, în vol. *Omagiu lui Ion I. Nistor, 1912-1937*, Cernăuți, Tip. „Glasul Bucovinei”, 1937, p. 121-155.

¹⁴ Vezi vol. *Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni. Corespondență*, ed. Z. Ornea, București, Edit. Minerva, 1978.

¹⁵ Iacob Negruzzi, *Jurnal*, ed. Horst Fassel și Dan Mănuță, Cluj, Edit. Dacia, 1980.

fragmentul său memorialistic se arată mai puțin preocupat de studiile lui juridice din Germania, cochetând îndeosebi cu filosofia și istoria, pentru ca mai apoi să-și îndrepte mereu atenția spre ce se petrecea în spațiul cultural francez¹⁶. Științele exacte și cele tehnice captează spiritele într-o măsură mai bună, îndeosebi după primul război mondial. Sub acest ultim aspect, Dan Rădulescu, unul din cei mai de seamă chimiști români, profesor la Universitatea din Cluj în perioada interbelică, oferă în *Memoriile* sale descrieri relevante și pline de substanță în ceea ce privește Berlinul și îndeosebi efectul benefic de a fi fost timp de doi ani în preajma lui Max Planck, prin anii 1911-1913¹⁷. Regăsim la el același entuziasm și fascinație ca la Emanuel Bacaloglu, care cu șase decenii mai devreme se specializase în chimie la Leipzig, Germania fiind în a doua jumătate a secolului XIX spațiul unde se construiseră primele laboratoare sistematice în domeniu. Concluzionând parcă, Iorgu Iordan explică în câteva pagini din însemnările lui memorialistice motivațiile profunde ale studioșilor români de a merge în Germania, în primul rând datorită „posibilităților numeroase de a se instrui în sensul larg al termenului”, în afara științelor umaniste românii preferând chimia, amintită mai sus – „în care nemții erau extrem de tari”, spune el –, și ingineria (Politehnica din Charlottenburg), Iordan fiind totodată uimit de libertatea relațiilor dintre sexe și de ponderea studentelor în învățământul universitar¹⁸.

Este de la sine înțeles faptul că treziți din letargia moldo-valahă, studioșii-memorialiști depășesc repede simplele intenții de instrucție universitară, călătoria transformându-se de cele mai multe ori într-un extraordinar exercițiu de informare și cunoaștere mult extinsă la toate palierele societății germane. În afara descrierilor și aprecierilor asupra unor universități precum Göttingenul (leagănul renașterii universitare germane), Berlinul, Leipzigul, Halle, Bonnul sau Heidelbergul, nu este neglijată nici viața cotidiană, economia, starea politică și culturală. De aceea, multe din relatări devin veritabile mărturii-document de epocă, în care tensiunea diferențelor de civilizație dintre cele două spații anevoie a putut fi escamotată. Vasile Pârvan, aflat la Jena pentru specializare în arheologia clasică, considera de datoria sa să informeze pe cei din țară despre realitățile din spațiul teuton, publicând în „Voința națională” câteva *Schițe din viața socială germană*¹⁹, în care, finalmente, lansa provocatoarea întrebare: „când va veni și la noi, cu același ritm înălțător și sfânt al luminii” progresul prin instituțiile de cultură? Era, poate, și reacția firească la suspiciunea mereu afișată de profesori față de cei veniți din România, așa cum rezultă din epistola adresată lui I. Bogdan în iunie 1905, din Berlin, și în care îi spunea că „ceea ce m-a amărât însă, nu atât pentru mine, cât pentru țara noastră, a fost neîncrederea, aproape disprețul, cu care suntem tratați de învățații de aici”²⁰.

Nu vom insista acum asupra sentimentelor de uimire, de încântare sau de dezamăgire naivă manifestate de călători pentru tot ceea ce a însemnat lumea extrauniversitară, poate mult mai interesantă și cu o pondere mult mai mare în economia descrierilor. Călătoria de studii a rămas pentru cei mai mulți principala îndeletnicire, fiind mai cu toții preocupați să-și îndrepte pașii spre acele stabilimente care ofereau finalități profitabile mai apoi în țară. Este și explicația pentru care aproape toți studenții români aflați în Germania au trecut cel puțin prin două-trei

¹⁶ Vezi *Istoria ideilor mele*, în vol. *Scrieri sociale și filosofice*, ed. N. Gogoneață și Z. Ornea, București, Edit. Științifică, București, 1967, p. 370-375.

¹⁷ Dan Rădulescu, *Memorii*, Cluj, Edit. Dacia, 1979, p. 135-188.

¹⁸ Iorgu Iordan, *Memorii*, I, București, Edit. Albatros, 1977, p. 229.

¹⁹ În „Voința națională”, XXI, 1904, nr. 5903, p. 1-2; nr. 5904, p. 1 (semnat: V. Andrei).

²⁰ V. Pârvan, *Corespondență și acte*, ed. Al. Zub, București, Edit. Minerva, 1973, p. 18.

universități, parcă mereu nehotărâți și în căutare de tot felul de facilități sau stimulente intelectuale.

Privită dinspre România, universitatea germană oferea înainte de toate o abundență de cursuri și de catedre, garanție – în opinia românilor – a unei activități intelectuale intense. Această comparație cantitativă a devenit repede un exercițiu de stil pentru a se cere și la noi crearea de noi catedre, existând în arhiva ministerului instrucțiunii numeroase memorii și rapoarte prin care se sublinia întârzierea noastră științifică, enumerându-se o lungă listă de cursuri și materii care lipseau. Germania a constituit așadar, în primul rând, un model pedagogic. Foarte mulți memorialiști sunt fascinați de acest aspect, o mare parte din reflecțiile lor având ca temă fundamentală descrierea universităților din punct de vedere instituțional-organizatoric, a cursurilor, a corpului profesoral, a evoluției diverselor discipline de studiu etc.

Modelul german apărea în epocă ca singura alternativă posibilă la sistemul napoleonian sclerosat²¹, lucru recunoscut de altfel și de francezi. Celălalt model existent, cel din Anglia, nu se bucura de un prea mare prestigiu și părea netransportabil datorită legăturilor strânse cu biserica și prin sistemul de finanțare de tip medieval²². Pe de altă parte – fapt insesizabil memorialiștilor din epocă, dar pe care analiștii de azi l-au evidențiat deja –, universitățile germane traversau și ele spre sfârșitul secolului XIX o criza de identitate, generată de reculul idealului humboldian, universalist și dezinteresat, în fața unei Germanii utilitariste în care efectivele de studenți sporeau incredibil, noile stabilimente tehnice concureau universitățile tradiționale și în care cultura generală pierdea teren în fața tentațiilor pe care le ofereau strictele specializări²³. La 1893, Dimitrie Evolceanu – ca mulți alții – nu înțelegea prea bine fenomenul în toată dimensiunea și implicațiile lui, însă îl intriga la culme faptul că în Germania, în domeniul filologiei bunăoară, cursurile generale lipseau aproape cu totul în detrimentul acrobției²⁴. Era și acesta un motiv pentru unii de a apăra modelul francez în fața hegemoniei germane (mai ales în cazul disciplinelor canonice: filosofie, istorie). Însă un congener al celui de mai sus, istoricul Nicolae Iorga, vedea lucrurile și din altă perspectivă. În 1891 el părăsea Parisul, pentru a merge la Berlin, „fără o mărturisire de recunoștință față de profesorii mei

²¹ Reflexii și comparații între modelul german și cel francez napoleonian universitar vezi în „*Einsamkeit und Freiheit*” *neu besichtigt. Universitätsreformen und Disziplinenbildung in Preussen als Modell für Wissenschaftspolitik im Europa des 19. Jahrhunderts*, hrsg. Gert Schubring, Stuttgart, Steiner Verlag, 1991, 336 p. Pentru a particulariza, vezi *Philologiques I. Contribution à l'histoire des disciplines littéraires en France et en Allemagne au XIXe siècle*, éd. Michel Espagne, Michel Werner, Paris, Édit. de la MSH, 1990.

²² O mărturie de epocă a unui universitar american format în Germania, care compară evoluția universităților anglo-saxone și germane între cele două războaie: Abraham Flexner, *Universities: American, English, German*, New York, Oxford, Londres, Toronto, Oxford University Press, 1930, IX-381 p.

²³ Vezi Fritz K. Ringer, *The Decline of the German Mandarins*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1969; Ch. Mac Clelland, *State, University and Society in Germany, 1700-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 1980; Konrad H. Jarausch, *Students, Society and Politics in Imperial Germany. The Rise of Academic Illiberalism*, Princeton, Princeton University Press, 1982; Hartmut Titze, *Der Akademikerzyklus*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1990; *Les Universités germaniques. XIXe-XXe siècles*, sous la direction de Ch. Charle, număr special al revistei „Histoire de l'Éducation”, nr. 62, 1994 ș.a. Pentru statistici comentate asupra efectivelor de studenți în universitățile germane vezi: *Das Hochschulstudium in Preussen und Deutschland 1820-1944. Datenhandbuch zur deutschen Bildungsgeschichte*, I. Band, *Hochschulen*, hrsg. Hartmut Titze, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, 304 p. Despre implantațiile științifice germane în străinătate, prin o teorie a imperialismului cultural german, vezi Lewis S. Pyenson, *Cultural Imperialism and Exact Sciences. German Expansion Overseas, 1900-1930*, New York, Peter Lang, 1985, XVI-342 p.

²⁴ Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni, p. 251.

[parizieni]”²⁵. „Toate erau așa de bine rânduite în această Germanie wilhelmiană – mărturisea el aproape trei decenii mai târziu – încât se făceau de la sine, fără să ai nevoie a intra numaidecât în legături cu oamenii”²⁶. Se pare însă că nici Berlinul nu-l încântase prea mult, pentru că va continua să afle, în același spațiu german, un alt mediu universitar mult mai în concordanță cu temperamentul său pasional și independent. Îndreptându-se spre Leipzig, „nu lăsam în urmă nici un profesor de care să fi fost legat, nici un coleg german, dar absolut nici unul, pe care să-l fi cunoscut”. Abia aici, la Leipzig „intram în adevărata viață germană, în viața germană a sudului, mai blândă, mai zâmbitoare, mai prietenoasă, o viață «născută, iar nu făcută», fără nimic din constrângerea pe care în orice detaliu al existenței o găsisem la Berlin”²⁷. „Examenul de doctorat se făcea fără nici o solemnitate (...), prin vreo cămăruță oarecare, de la profesor la profesor, cu un singur element de datină, fracul de împrumut (...) care înlocuia vechea robă medievală. Publicul nu era admis. Totul se petrecea simplu și iute”²⁸. Era exact mediul ce-i trebuia lui, pentru a obține mai repede și fără complicații doctoratul mult râvnit, așa cum procedaseră și alții anterior și cum, de exemplu, va mai face și discipolul lui Iorga, Vasile Pârvan, ajuns profesor universitar pe baza unui doctorat susținut în 1908 la Breslau (Wroclaw), după ce ezitase în fața lui Otto Hirschfeld (Berlin) și Wilken (Leipzig).

Cam la fel s-au petrecut lucrurile și cu alți studioși români care au sperat să-și desăvârșească formația intelectuală în capitala Franței. În toamna lui 1889, de pildă, C. Rădulescu-Motru urmărește la Sorbona cursurile fiziologului H. Beaunis, fără o atracție specială, ca mulți alți români comportându-se precum un „diletant în voiaj”, bucurându-se mai mult de plăcerile metropolitane și de bogata ofertă literară. „Anul cât am stat la Paris – spune el – a fost dezordonat în ceea ce privește programul studiilor. (...) Am trăit un an de viață cosmopolită”. Abia în toamna următoare, la îndemnul lui Jules Soury de la École des Hautes Études, va merge în Germania, mai întâi Heidelberg, apoi la München, unde „începe o altă viață”, cu frecventarea regulată a cursurilor și bibliotecii, cu vizitarea teatrelor și pinacotecilor etc, totul „după un plan regulat”. La Leipzig face practică în laboratorul lui Wilhelm Wundt – fondatorul psihologiei experimentale –, unde îl impresionează „atmosfera de gândire pură” și în care „domnea un spirit foarte liberal”, savantul fiind „un profesor minunat, care nu căuta să-și impună părerea lui, ci dădea libertate deplină elevilor săi”²⁹. Lui W. Wundt îi va datora o bună parte din formația sa intelectuală și Petre Andrei, viitorul profesor de sociologie de la Universitatea din Iași.

Așadar, mult mai elogioși și deplin atașați de modelul intelectual german s-au dovedit a fi cei care căutau să scoată câmpul lor propriu de studiu de sub dominația exclusivă a tradiționalelor întocmiri așa-zis „literare” și de a găsi o alternativă în modelul științific implantat mai puternic în Germania. În afara lui C. Rădulescu-Motru citat mai sus, pentru psihologia experimentală, se cuvin a mai fi amintiți Teohari Antonescu pentru arheologie, Simion Mehedinți pentru geografie, Nicolae Bănescu pentru bizantinologie, Ștefan Zeletin pentru sociologie istorică ș.a. Însă cel

²⁵ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed. Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Edit. Minerva, 1984, p. 141. Pentru Germania mai vezi: N. Iorga, *Note de drum*, Vălenii de Munte, Tip. Neamul românesc, 1913; inexplicabil, însemnările memorialistice sau notele de călătorie referitoare la acest spațiu sunt puține. Abundă însă notele de călătorie pentru Italia îndeosebi, Franța, Portugalia, Serbia, Spania, America.

²⁶ *Ibidem*, p. 144.

²⁷ *Ibidem*, p. 147.

²⁸ *Ibidem*, p. 149.

²⁹ C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, p. 23-30, 44-47.

mai revelator exemplu îl constituie filologia romanică, lingvistul german Friedrich Diez fiind cel ce a creat o puternică tradiție și mai ales o *școală* în studiul strict științific al idiomurilor neolatine. Iar prin succesorul său, Meyer-Lübke (anterior profesor la Jena și Viena), universitatea din Bonn a atras mereu pe cei mai reprezentativi filologi români. În *Memoriile* sale, Iorgu Iordan explică, credem, cel mai complet rațiunile profunde ce puteau determina frecventarea unei universități germane, începând cu existența catedrelor strict specializate și până la sistemul de recrutare a corpului didactic³⁰.

Ocupând o poziție dominantă în domeniul cercetării europene încă de la finele sec. XIX, cu remarcabile inovații pedagogice – prin instituția seminariilor și laboratoarelor –, prin propunerea a noi și noi domenii de interes didactic, învățământul superior german devenise în primul rând un spațiu al concurenței între diverse stabilimente universitare³¹. De altfel, pedagogia, ca disciplină de studiu, a constituit pentru tinerii români un domeniu favorit, cu adevărat apt să reformeze și să amelioreze învățământul autohton. Plecând în 1907 pentru trei ani la Jena, Onisifor Ghibu motivează în volumul său de memorialistică, *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, rațiunile acestei opțiuni, întrucât orașul, „pe vremea aceea, era metropola mondială a pedagogiei”. Mai apoi, același mare pedagog și artizan al Universității din Cluj, unde a fost și profesor, s-a îndreptat spre Heidelberg, atras nu de „faima lui de vechi oraș studențesc cu tradiții de idile și de farmec unic, ci de faima a doi profesori”, Wilhelm Windelband (de istoria filosofiei) și Ernst Troeltsch (teolog)³². Iar un traseu asemănător a avut și Vladimir Ghidionescu, devenit profesor de pedagogie la Cluj și fondator al unui excelent Laborator de pedagogie experimentală și pedologie, primul din spațiul românesc. Așadar, punerea în lucru a învățământului specializat de inițiere în metodele de cercetare a fost un mijloc de atragere a studenților celor mai mobili și mai motivați. La toate acestea, cum s-a sugerat deja, la sfârșitul sec. XIX s-au adăugat și argumentele utilitariste în funcție de competiția economică și culturală internațională.

Pe de altă parte, mulți din călători fiind aspiranți la poziția de profesor universitar, sau aflându-se într-o poziție de „așteptare”, au consacrat o parte din însemările lor situației corpului didactic. Ceea ce impresionează mai mult pe români este poziția socială pe care o aveau universitarii germani, poziție ce le conferea privilegiul de a fi foarte prolifici din punct de vedere editorial, facilitându-le astfel șansa hegemoniei culturale. De aceea, Iorgu Iordan considera „necesare unele explicații pentru cunoașterea sistemului de organizare a învățământului superior german, dar, și, lucru mai important, pentru înțelegerea calităților acestui sistem, care a dat de-a lungul timpului rezultate extraordinare”, impresionându-l mai ales „libertatea academică”³³, în alegerea cursurilor și a profesorilor; în cooptarea și salarizarea acestora după valoare etc. „Nu-i de mirare că fiecare universitate germană – afirma Iorgu Iordan –, indiferent de vechimea ei și de importanța statului unde se găsea, avea, printre membrii corpului ei didactic, două sau trei somități pe plan mondial”; „Noi românii, deși am organizat învățământul, de toate gradele, după

³⁰ I. Iordan, *Memorii*, II, București, Edit. Albatros, 1977, p. 28-69. Pentru o mai scurtă călătorie în Germania, înainte de primul război, vezi vol. I, p. 220-231.

³¹ Vezi Rudolf Stichweh, *La différenciation des disciplines dans les universités allemandes du XIXe siècle*, în „Histoire de l'Éducation”, Paris, no. 62/1994 (număr special sub titlul *Les universités germaniques. XIXe-XXe siècles*, sub direcția lui Ch. Charle), p. 55-73.

³² O. Ghibu, *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, ed. Nadia Nicolescu, Cluj, Edit. Dacia, 1981, p. 131; în general, pentru Germania vezi p. 169-185.

³³ Iorgu Iordan, *Op. cit.*, II, p. 36-37.

modelul francez, am imitat pe germani în ce privește salarizarea profesorilor”³⁴. În 1909, Ion Andrieșescu – viitor profesor de preistorie la București – îi oferea lui Vasile Bogrea o veritabilă analiză comparativă între diversele centre universitare germane, cu reflecții amare în ce privește starea instituțiilor similare din țară. Referindu-se la Berlin, de exemplu, uimirea sa e fără rețineri: „Mijloacele materiale nu picură, curg, și nu se cruță banul când e vorba de școli și cultură, mai ales că pentru prusaci e o chestie de ambiție a completa Universității puținătatea anilor vechimei cu bogăția mijloacelor culturale – e drept, fără pereche. Astfel, se ridică Universitatea cea nouă din Berlin deasupra tuturor celorlalte, care se mândresc că au apucat veacul de mijloc”. Este impresionat îndeosebi de biblioteca din Berlin, pe care o consideră „unică în lume”: „nu e carte și nu e colecție veche sau nouă care dacă nu e în bibliotecă, ceea ce se întâmplă rar să nu fie, [este] căutată la toate bibliotecile germane și adusă celui ce a cerut-o [...]. E o organizație model, care explică conștiințiozitatea până și a celor mai mediocre cercetări ale nemților”³⁵. În același registru se înscriu și descrierile lui Ion A. Rădulescu-Pogoneanu făcute mentorului său din țară, Titu Maiorescu, atunci când se oprește la Berlin și Leipzig³⁶.

Ceea ce a entuziasmat cu adevărat pe intelectualii români a fost libertatea de care se bucurau studenții. Ea constituia o ruptură de cutumele învățământului secundar și pregătea într-adevăr pentru autonomia vieții adulte. Autorii noștri sunt seduși de sociabilitatea juvenilă intensă, de *Korps* sau *Burschenschaften*, care întrețin uzajele aristocratice ale duelurilor sau bețiilor colective. „Pe vremea aceea, în Germania – rememora C. Rădulescu-Motru –, întreaga viață studențească era organizată în corporații. Unele aveau coduri de onoare foarte complicate, practicau duelul și mențineau în veacul al XIX-lea o mentalitate perimată. Totuși aceste organizații își aveau importanța lor, căci nivelau diferențele dintre clasele sociale, punând pe nobili în directă legătură cu intelectualii de origine burgheză sau proletară”³⁷. Totul se petrecea după o tipologie îndelung exersată și care făcea deliciul mai tuturor tinerilor. Aflat la Heidelberg, de pildă, același autor redă circumstanțele „inițierii” în viața studențească prusacă, circumstanțe descrise de mulți alți intelectuali români, evident cu mai multă sau mai puțină pudicitate: „Timp de trei luni, cât am stat aici, mi-am primit botezul de comiliton, după cel mai strict ritual. Nopti petrecute cu cântece și băutură de bere; excursii pe râul Neckar (...); serbări de tot felul la vechiul castel și prin localitățile învecinate; o viață – cu un cuvânt – de pierde-vară, dar o viață nu lăsată la voia mea liberă, ci regulată ca un ceasornic de canonul *Burschenschaftului*”³⁸. Nici Iorgu Iordan, în timpul sejurului său la Bonn, nu a renunțat la bucuriile oferite de corporațiile studențești, însă de altă natură, este adevărat, pe care le descrie în aceleași *Memorii*, când se referă, de pildă, la sărbătoarea Rusaliilor (in germ. *Pfingsten*) și plăcerea de a petrece în grup; „cele două semestre de «studenție» la Bonn – conchide el – au fost, dacă judec bine, extraordinar de rodnice în ce privește dezvoltarea mea profesională”³⁹. De altfel, Vasile Pârvan, cu tot temperamentul său auster și predispus mai mult la studiu decât la activitățile extrauniversitare, surprinde o sumă de trăsături de caracter ale poporului german

³⁴ *Ibidem*, p. 37.

³⁵ *Documente literare*, I, ed. Gh. Cardaș, București, Edit. Minerva, 1971, p. 66-67. Vezi și scrisoarea lui Andrieșescu către N. Iorga, din 29 iulie 1909, despre jubileul de 500 ani a Universității din Leipzig (I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, X, București, 1940, p. 17).

³⁶ *Titu Maiorescu și prima generație de maioreșteni*, p. 406-419.

³⁷ C. Rădulescu-Motru, *Marturisiri*, p. 27.

³⁸ *Ibidem*, p. 44.

³⁹ I. Iordan, *Op. Cit.*, p. 51.

pornind de la felul în care acesta își petrece timpul liber, evident, cu referiri critice la situația din țară și concluzionând că „disciplina intelectuală și morală a unui popor poate să-i producă petreceri și bucurii de cel mai înalt grad chiar când acestui popor îi lipsește voiciunea popoarelor sudice și scânteia de geniu intensiv a orientului”⁴⁰.

Într-o atare atmosferă este explicabilă „pierzania” unora din studioșii români, cu mai multă aplecare pentru mediile boeme și incapabili de a-și înfrâna multe din pornirile juvenile. Aflat pentru specializare la Göttingen, între 1921-1924, matematicianul Dan Barbilian (cunoscut mai degrabă sub pseudonimul de poet, Ion Barbu) face în mod evident figură aparte. Intră într-o corporație „flamandă”, se simte excelent, nu-și refuză aproape nimic din plăcerile cotidiene, călătorește în multe părți ale Germaniei (*Vergnügungsreise*), duce o viață prea puțin studentesc-austeră, ci dimpotri, chiar aventuroasă, de la nenumărate complicații cu femei doritoare a deveni soții până la aventuri cu prostituate, participă la beții teribile și consum de droguri etc, etc. Deși se afla într-un mediu cât se poate de propice studiului, într-o universitate care reunea o extraordinar de mare varietate de studenți de diverse etnii (danezi, finlandezi, norvegiei, suedezi, ruși etc), el este mereu un nemulțumit. Dă vina pe mediul academic de acolo și vrea să plece la Bonn pentru că „Göttingenul e o glorie uzurpată lui însuși”, nemaifiind cel „de altădată, de acum 60-70 de ani când profesau Riemann, Minkowsky, Gauss. Acum e în plin declin”⁴¹. Deși nu-și va lua atunci și acolo doctoratul pentru care a fost trimis din țară – „Ce-mi trebuie mie doctorat și Göttingen și diplome!”, spune el considerând că „abuzul de abstracțiune” dezumanizează⁴² –, va deveni mai apoi unul din străluciții profesori ai Universității din București, într-un domeniu cu adevărat novator. A rămas însă, în urma acestui sejur prin Germania, o excelentă corespondență cu diverși interlocutori din țară, o frescă aproape unică în ceea ce privește viața și mediul academic de acolo în anii de după prima conflagrație mondială⁴³.

Sunt acestea doar câteva ipostaze ale manierei în care a fost receptat memorialistic și jurnalier spațiul german, sub raportul contribuției lui la formarea elitei intelectuale românești. Fără să acoperim aici întreaga gamă de direcții susceptibile a fi investigate pe această temă, dar asociindu-se o sumă de alte asemenea anchete⁴⁴, se impune aproape de la sine concluzia că frecventarea universităților germane a avut indiscutabil efecte intelectuale remarcabile asupra culturii științifice de la finele sec. XIX și din întreg sec. XX.

⁴⁰ V. Pârvan, *Sărbători și petreceri*, în „Voința națională”, XXXIII, 1905, nr. 5983, p. 1; nr. 5984, p. 1-2 (semnat V. Andrei); pentru citat vezi nr. 5983.

⁴¹ *Ion Barbu în corespondență*, I, ed. Gerda Barbilian și Nicolae Scurtu, București, Edit. Minerva, 1982, p. 21.

⁴² Gerda Barbu, *Ion Barbu. Amintiri*, București, Cartea Românească, 1979, p. 108 (scrisoare către tatăl său din 27 iulie 1922).

⁴³ Vezi, în mod deosebit, corespondența cu Tudor Vianu (nota 41).

⁴⁴ Avem în vedere studiile Elenei Siupiur, sintetizate în *Die deutschen Universitäten und die Bildung der Intelligenz in Rumänien und den Ländern Südosteuropas im 19. Jahrhundert*, în „New Europe College. Yearbook 1994-1995, București, Edit. Humanitas, 1998, p. 213-246.